

FUAT SEZGIN, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, cilt 8: Lexikographie Bis ca. 430 H., E. J. Brill, Leiden 1982, 389 + XIII sayfa, 204 guilder.

Fuat Sezgin'in *Geschichte des Arabischen Schrifttums* adlı yayınının leksikografiyi yani sözlük yapma faaliyetini konu alan sekizinci cildi çıkmış bulunuyor. Fuat Sezgin'in bu ciltler dizisi, konuları ve bilim alanlarını veya dallarını sadece Hicri 430 tarihi civarına kadar getirdiği için, burada sözlük yapma faaliyeti sahasına sadece Arapça girmektedir. Daha sonraları ise İslâm Dünyasında başka dillerin sözlükleri alanında da önemli bazı çalışmalar yapılmıştır.

Cilt, bir İçindekiler cetveli bir Önsözden sonra 21 sayfalık bir Giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu bölüm üç kısımdan oluşuyor. Birincisi konuya ilişkin incelemelerin tarihçesini, ikincisi Arapça leksikografinin başlangıç ve gelişiminin kuşbakışı biçimde kısaca ele alınışını, üçüncü kısım ise konunun kaynaklarını içermektedir. Cildin ikinci bölümünde lûgat çalışmaları ve bu münasebetle zamanın edipleri ve dil bilgisi sağlam bedeviler söz konusu edilmekte, böyle kişilere ilişkin olarak derlenmiş en eski şahıs isimleri teker teker zikredilmektedir. Bu bölüm (s. 21-50) bu faaliyetin en eski başlangıç belirtilerini ve burada ele alınan kişiler bu faaliyetin ilk başlayışını temsil etmektedirler; bunlar genellikle Kur'anın iyi anlaşılması için ihtiyaç duyulan yorumları ve sözcük açıklamalarını yapan kimselerdir. Mamafih, bunlar içinde sekizinci asrın ikinci yarısından yani Abbâsiler zamanından öncelerinde yaşamış olanlar hakkındaki bilgiler genellikle dolaylı ve misallerin birçoğunda oldukça müphemdir. Esasen de bölüm bu gibi kimseleri konu almaktadır. Ayrıca, kaynaklarda da bunlara ilişkin olarak yapılan atıflar nâdirdir. Fuat Sezgin bu gibi erken misaller hakkındaki haberleri azamî ölçüde değerlendirmek eğilimini göstermektedir.

Üçüncü bölüm Irak lûgatçileri adını taşımakta ve (A) Basra (s. 50-114), (B), Kûfe (s. 115-158), ve (C) Bağdat ve başka yöreler (s. 159-187) kısımlarını ihtiva etmektedir. Cildin dördüncü bölümünde İran'daki lûgatçiler ele alınmaktadır. (s. 188-239). Bundan sonra da ciltte kısa dört ilâve bölüm yer almaktadır. Bunların ilki olan beşinci bölümde (s. 240-248) Mısır bölgesi, altıncı bölümde (s. 249-256) Kuzey Afrika ve İspanya bölgeleri, ve yedinci bölümde (s. 257-262) müellifleri tesbit edilemeyen yazılar ele alınmaktadır. Bundan sonraki onbeş sayfalık bir zeyil kısmında bazı ek notlar sunulmuştur. Cildin sonunda bir bibliyografya (s. 281-295), yazma katalogları ve yazma kitaplıkları listesi (s. 296-312), temel kaynak müellifleri dizini (s. 315-341), kitap adları dizini (s. 342-378), modern yazar ve yayıncılar dizini (s. 379-385), ve anonim yazmalar hakkında özel ayrıntı bilgileri (s. 386-389) bulunmaktadır.

Fuat Sezgin Arap dili ve edebiyatında derin bilgi ve vukuf sahibi bir kişidir. Bu itibarla bu cilt tamamen onun uzmanlık alanına giren bir cilttir ve bu cilt içeriğine ilişkin olarak tam yetki ile fikir yürüteceğinden şüphe edilmemesi gerekir. Kitabının bu cildinin daha öncekiler gibi, araştırmacılara çok yararlı olacağı da söz götürmez.

Ebü Nasr İsmâil el-Cevherî el-Fârâbî Arapça sözlük yazma işinde, öteden beri, yeni bir aşama yaratmış bir kişi olarak kabul edilmektedir. Ölüm tarihi onbirinci asrın hemen başlarına rastlar. Sihâh adlı ünlü lûgat kitabının, Latince çevirisi ile birlikte, Everardus Scheidius tarafından 1774'te yayınlanmış kısmi edisyonunda Cevherî'nin adının sonunda "et-Türki" lakabı bulunuyor. Orta Asya'nın göbeğinden yetişmiş olan bu ünlü lûgatçinin Türk olması esasen çok tabiidir. Kendinden bir kuşak öncesine ait olan dilci ve gramerci Ebü İbrahim İshak el-Fârâbî el-Lugavî de aynı soydandı. Cevherî'nin hem yakın akrabası ve hem de hocasıydı.

(Bkz., Sezgin, s. 197-199, 215-224). Arap dili lûgatini yazma geleneğinde en önemli aşamanın Orta Asyalı bir Türk tarafından onbirinci yüzyıl başlarında hemen önce oluşturulmuş olması ve bundan sadece üç çyrek asır gibi kısa bir süre sonra bir başka Orta Asyalı Türkün ölümsüz bir şâheser olarak ilk Türk dili lûgatini yazmış olması sırf rastlantıya bağlanamayacak, sadece tesadüfle açıklanamayacak kadar önemli birer olaydır.

Fuat Sezgin, Cevheri'nin "et-Türki" lakasından söz etmiyor. Konuyu özel olarak incelemiş değilim. Fakat notlarıma göre bu unvan söz konusu yayında kesinlikle mevcuttur ve oraya da şüphesiz ki yazmalardan gelmiştir. Fuat Sezgin bunu görmemiş olabilir. Fakat bu konudaki bilgileri coğrafi sınıflamaya tâbi tutarken, İran'ın ötesinde hiç değilse bir Orta Asya'nın, bir Türkistan'ın bulunduğunu ve bu bölgenin İslâm Dünyası tefekkür tarihinde kalburüstü önem taşıyan bir bölge olduğunu dikkate almayı kanımca bu cilt için küçümsemeyecek bir noksan teşkil etmektedir. Hiçbir eser kusurdan münezzehtir. Fakat Fuat Sezgin'in kaleminden çıkan İslâm tefekkürü tarihiyle ilgili bir eserde böyle bir noksanın bulunmaması gerekirdi.

Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums'unun daha önceki bazı ciltlerinde de buna benzer durumlara daha önceki tanıtma yazılarımda işaret etmiş bulunuyorum. Türklerin İslâm tefekkür tarihinde çok önemli payı, katkıları olduğu açık bir gerçektir. Bazı çevreler bunu görmezden gelmek, bunu küçümsemek eğilimini gösteregelmişlerdir. Fakat böyle bir eğilim objektif bilimsel zihniyete tamamen ters düşmektedir. Fuat Sezgin'in bu gibi eğilimlere iltifat göstermemesi tabiidir.

Ord. Prof. Dr. AYDIN SAYILI